

ಶ್ವೇತಾಶ್ವಮುಖಾರಾಧಕರೂ ಮತ್ತು ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತೂ

ಶೋಹತ್ತೂರ್ ಪ. ರಾಮಾನುಜನ್, ಬೆಂಗಳೂರು

ಶ್ರೀಮತ್ಪರಮಹಂಸೇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕಬಿರುದಭೂಷಿತರಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀಮದಭಿನವ ರಾಮಾನುಜ ಬ್ರಹ್ಮತಂತ್ರ ಪರಕಾಲ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ಶತಮಾನೋತ್ಸವ ಸುಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಅವರ ಅತ್ಯಂತ ಕೃಪೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವ ಭಾಗ್ಯವಿಶೇಷ ದಾಸನಿಗೆ ದೊರಕಿದ್ದು ನನ್ನ ಪೂರ್ವಜರ ಸುಕೃತವಿಶೇಷವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿ, ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ, ಹೊರಬರುತ್ತಿರುವ ಸ್ಮರಣಸಂಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಾಚಿಕ ಕೈಂಕರ್ಯವನ್ನು ಈ ಕಿರುಲೇಖನದಿಂದ ಮಾಡಿ ಧನ್ಯನಾಗಿ ಬಯಸುತ್ತೇನೆ. ದಯತಾಂ ದೇಶಿಕೋ ಮೇ ದಯಾಳುಃ.

ತುಷಾರಾದ್ರಿಸಮಚ್ಛಾಯಂ ತುಲಸೀದಾಮಭೂಷಣಂ | ತುರಂಗಮಮುಖಂ ವಂದೇ ತುಂಗಸಾರಸ್ವತಪ್ರದಂ || ಎಂಬಂತೆ ಸರ್ವವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೂ ಆಧಾರನಾದ ಶ್ರೀಲಕ್ಷ್ಮೀಹಯವದನ ಪರಬ್ರಹ್ಮನು, ಅಧ್ಯಾಸೀನ-ತುರಂಗ-ವಕ್ತ್ರ-ವಿಲಸಜ್ಜಿಹ್ವಾಗ್ರ-ಸಿಂಹಾಸನಾದಾಚಾರ್ಯಾತ್ ಎಂದಿರುವಂತೆ ಶ್ರೀಮದಭಿನವ ರಾಮಾನುಜ ಬ್ರಹ್ಮತಂತ್ರ ಪರಕಾಲ ಸ್ವಾಮಿಗಳ ರೂಪದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮನ್ನನುಗ್ರಹಿಸಿದ್ದು ವೇದಾಂತವೇದ್ಯವಾದ ಪರಮಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿದೆ.

ವೇದಾಂತಗಳ ಪೈಕಿ ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತು ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ತತ್ವ, ಹಿತ, ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವದರ ಬಗ್ಗೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ಈ ಲೇಖನವು ಹಿಂದಿನ ಶತಮಾನದ ಉದ್ಧಾಮ ಪಂಡಿತರಾಗಿದ್ದ ಶ್ರೀ. ಉ.ವೇ. ಕಪಿಸ್ಥಲಂ ದೇಶಿಕಾಚಾರ್ಯರೆಂಬ ವಿದ್ವಜ್ಞೇಷ್ಠರು ಬಹುವೈದುಷ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದ್ವೇದಾಂತದೇಶಿಕರ ನ್ಯಾಯಸಿದ್ಧಾಂತಜನ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಡಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದುದರ ಆಂಶಿಕ ಅನುವಾದವಾಗಿದೆ.

ಅಶೇಷಚಿದಚಿತ್ಪ್ರಕಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮೈಕಮೇವ ತತ್ತ್ವಂ ಎಂಬ ಆಚಾರ್ಯಶ್ರೀಸೂಕ್ತಿಯ ವಿವರಣೆ ಇದು. ಸ್ವಾಧೀನ-ತ್ರಿವಿಧ-ಚೇತನಾಚೇತನ-ಸ್ವರೂಪ-ಸ್ಥಿತಿ-ಪ್ರವೃತ್ತಿ-ಭೇದಂ ಎಂದು ಪರಮಾಚಾರ್ಯರಾದ ಶ್ರೀಮದ್ವ್ಯಾಸಮುನಿಗಳ ಶ್ರೀಸೂಕ್ತಿಯನ್ನೂ ಇದು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತೆ.

ಅಚಿತ್ತಿಗಿಂತ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲೂ, ಸ್ವಭಾವದಲ್ಲೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿಲಕ್ಷಣ (ಬೇರ್ಪಟ್ಟ) ವಾದದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಆತ್ಮಭೂತವಾದ ಚಿತ್ತತ್ವ (ಜೀವಾತ್ಮ). ಬದ್ಧ (ಸಂಸಾರ ಬಂಧದಲ್ಲಿರುವವರು), ಮುಕ್ತ (ಸಂಸಾರದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆ ಹೊಂದಿದವರು) ಮತ್ತು ನಿತ್ಯರೆಂದು (ಎಂದೂ ಸಂಸಾರ ಗಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಪರಮಪದದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮಾನುಭವ/ಕೈಂಕರ್ಯ ಮಾಡುತ್ತಿರುವವರು) ಮೂರು ಬಗೆಯ ಜೀವನಿಗಿಂತ ಎಲ್ಲ ದೋಷಕ್ಕೂ ಎದುರುತಟ್ಟಾಗಿ, ಎಲ್ಲ ಮಂಗಳಗುಣಗಳಿಗೂ ಗಣಿಯಾಗಿ, ಎಲ್ಲ ದಶೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಚಿದಚಿತ್ತುಗಳನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿ, ಧರಿಸಿ, ನಿಯಮಿಸಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಒಡೆಯನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ವಿಲಕ್ಷಣನಾದವನು ಪರಮಾತ್ಮ (ಈಶ್ವರ ತತ್ವ). ಈ ಭೇದಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂಬುದು ಬಹುಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಕಾರಣ, ಚಿದಚಿತ್ತುಗಳು ಕಾರ್ಯಗಳು. ಕಾರಣ, ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಅಭೇದ ಮುಂತಾದ ಅಂಶಗಳು ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದು ಈ ಶರೀರಾತ್ಮಭಾವದಿಂದಲೇ. ಎಲ್ಲ ದಶೆಗಳಲ್ಲೂ ಚಿದಚಿತ್ತುಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಶರೀರವೆಂಬುದೂ, ಪರಮಾತ್ಮ ಆತ್ಮನೆಂಬುದೂ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ (ಬ್ರಹ್ಮದಾರಣ್ಯಕ ಉಪನಿಷತ್ 5.7.3-23) ಮುಂತಾದೆಡೆ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದ (ಹೆಸರು, ಆಕಾರವಿಲ್ಲದ ದಶೆಯ) ಚಿದಚಿತ್ತೋಡಗೂಡಿದ ಪರಮಾತ್ಮ ಕಾರಣ, ಅದೇ ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರಪಂಚವಾದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಚಿದಚಿತ್ತೋಡಗೂಡಿದಾಗ (ಹೆಸರು, ರೂಪಗಳೊಡನೆ) ಕಾರ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾರಣಾವಸ್ಥೆಯು

ಲೂ, ಕಾರ್ಯಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲೂ ಚಿದಚಿತ್ತುಗಳನ್ನು ಶರೀರವಾಗಿ ಪಡೆದಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ವಾಚ್ಯ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಅವನ ಲೀಲಾ ರಸಾನುಭವಕ್ಕಾಗಿ ಅನೇಕ ವಿಧ ಸೃಷ್ಟಾಂಶಗಳನ್ನೂ, ಅವತಾರಗಳನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿ ದೋಷವಾವೂ ಸೇರದೆ ಅವನ ಮಹಿಮೆ ಹೆಚ್ಚುತ್ತದೆ. ಲಕ್ಷ್ಮೀಸಮೇತನಾದ ಈ ಈಶ್ವರತತ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಸಾರನಿವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಉಪಾಯಾನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದರೆ ಅವನೇ ಅಭೀಷ್ಟ ಫಲಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಉಪಾಯವೂ ಸಹ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದಿರತ ತತ್ವಜ್ಞಾನದ ಮೂಲಕ ತಂತಮ್ಮ ವರ್ಣಾಶ್ರಮಧರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದೊಡನೆ ಮಾಡುವ, ಭಕ್ತನಿಷ್ಠೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವ, ಎಲ್ಲಿಯಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಿಯ ಹಾಗೂ ಅತಿವಿಶದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಂಥ ದಶೆಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಅನುಧ್ಯಾನವೆನ್ನಲ್ಪಡುವ ಪರಭಕ್ತಿಯೇ ಆಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಭಕ್ತಿಯೋಗವೆಂದೂ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಉಪಾಸನೆ, ವೇದನ, ಧ್ಯಾನ, ನಿದಿಧ್ಯಾಸನ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ಇದನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಉಪಾಯದಲ್ಲಿ ಅಶಕ್ತಿಗೆ ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ನಿವೇಶಿಸುವ ಒಂದು ಸುಕರೋಪಾಯವಾದ 'ಭರನ್ಯಾಸ' ಅಥವಾ 'ಪ್ರಪತ್ತಿ' ಎಂಬ ಉಪಾಯವೂ ಶ್ರುತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಪುರುಷಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದದ್ದೂ, ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಅಪ್ರಾಕೃತ ದೇಶವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ವರೂಪ, ಗುಣಾದಿಗಳನ್ನು ಯಥಾವತ್ತಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಅವನ ಅನುಭವವನ್ನೂ, ಅದರ ಪರೀವಾಹವಾಗಿ ಬರುವ ಪ್ರೀತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಸರ್ವದೇಶ, ಸರ್ವಕಾಲ, ಸರ್ವ ಅವಸ್ಥೆಗಳಲ್ಲೂ ಉಚಿತವಾದ ಸರ್ವವಿಧ ಕೈಂಕರ್ಯವನ್ನು ಸ್ವಸ್ವರೂಪ ಅನುಸಂಧಾನ ಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಶಾಶ್ವತವಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದೇ ಆಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಪಂಚಕ ಸಂಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ, ಆಪಾತತಃ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿರುವಂತೆ ಕೆಲವು ಭಾಗಗಳು ಕಂಡು ಬಂದರೂ, ಅದರಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಬಿಡದೆ ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ ನಿರ್ಣಯವನ್ನು ಮಾಡುವ ವಿಧಾನವನ್ನು ಭಗವದ್ರಾಮಾನುಜರು 'ಶ್ರೀ ವೇದಾರ್ಥಸಂಗ್ರಹ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥರತ್ನದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಅದರಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಒಂದೇ ಇದೆ ಅಥವಾ ಜೀವನೂ ಬ್ರಹ್ಮವೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ಕೆಲವೆಡೆಯೂ, ಜೀವ, ಬ್ರಹ್ಮ, ಅಜೇತನಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಎಂದು ಕೆಲವೆಡೆಯೂ, ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮ ಸಕಲಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣವೆಂದೂ, ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರ್ಗುಣವೆಂದೂ, ಈ ರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಂತೆ ಕಾಣುವ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಸಮಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಒಪ್ಪುವ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಚೇತನಾ ಚೇತನಗಳೊಳಗೆ ಆತ್ಮವಾಗಿದ್ದು, ಅವನ ಶರೀರವಾದ ಚಿದಚಿತ್ತುಗಳನ್ನೂ, ಆತ್ಮನಾದ ಅವನನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ಒಂದೇ ವಸ್ತುವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದೆ.

ಈ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಮಂತ್ರಗಳ ಮೂಲಕ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ನಂತರ ಬೇರೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ತತ್ವಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ರೀತಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

(ಇಲ್ಲಿ ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತನ್ನು ಆಯ್ದುಕೊಂಡದ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡು ಕಾರಣಗಳಿವೆ - 1) ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಕರಣ ವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದಾಗ ಅನೇಕ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಒಂದುಗೂಡಿ ತತ್ವವಿಚಾರವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ 'ಯಾವುದು ಕಾರಣವಾದ ಬ್ರಹ್ಮ'? ನಾವೆಲ್ಲ ಎಲ್ಲಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದ್ದೇವೆ? 'ಯಾರಿಂದ ಬದುಕುತ್ತಿದ್ದೇವೆ'? 'ಎಲ್ಲಿ ಕೊನೆಗೊಳ್ಳು ತ್ತೇವೆ'? 'ಯಾರಿಂದ ಒಳಗಿದ್ದು ಪ್ರೇರಿತರಾಗಿ ಸುಖದುಃಖಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತೇವೆ'? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ಕಂಡುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಪ್ರಕರಣ ಗ್ರಾಹ್ಯತಮವಾಗಿದೆ. 2) ಬೇರೆ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅಭೇದ (ಜೀವ, ಬ್ರಹ್ಮ ಒಂದೇ ಎಂಬ) ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಘಟಕ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ (ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಂತೆ) ಅರ್ಥ ಮಾಡಲಾದರೂ, ಇಲ್ಲಿನ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ತಿಳಿಸಿರುವ ತತ್ವಗಳ ವಿಶದ ಜ್ಞಾನ ಅವಶ್ಯ ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಮತ್ತು ಈ ವಿಷಯಗಳು ಅನನ್ಯಧಾಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ (ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ).

ಶ್ವೇತಾಶ್ವತರೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಸಂಯುಕ್ತಮೇತತ್ ಕ್ಷರಂ ಅಕ್ಷರಂ ಚ ವ್ಯಕ್ತಾವ್ಯಕ್ತಂ ಭರತೇ ವಿಶ್ವಮೀಶಃ' (1.8) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ಷರಂ, ಅಕ್ಷರಂ ಮತ್ತು ಈಶರೆಂಬ ತತ್ವತ್ರಯದ ವಿವರಣೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ 'ಜ್ಞಾಜ್ಞೌ ದ್ವಾವಜಾವೀಶನೀಶೌ ಅಜಾಹ್ಯೇಕಾ ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗಾರ್ಥಯುಕ್ತಾ' (1.9) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಚೇತನ, ಅಚೇತನ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರ ಎಂಬ ಮೂರು ತತ್ವಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಜ್ಞಃ' ಎಂದು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಈಶ್ವರನೂ, 'ಅಜ್ಞಃ' ಎಂದು ಸರ್ವಜ್ಞನಲ್ಲದ ಜೀವಾತ್ಮನೂ, 'ಅಜಾ ಹ್ಯೇಕಾ' ಎಂದು ಅವರಿಬ್ಬರಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಕೃತಿಯೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಭೋಕ್ತಾ' ಎಂಬ ಜೀವಾತ್ಮನ ಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಇರುವ ಶಬ್ದಾದಿ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಎಂದೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ (ಎಲ್ಲ ತಿಳಿದಿರುವಿಕೆ), ಅಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ (ಎಲ್ಲ ತಿಳಿದಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ಗಳಿಂದ ಜೀವಾತ್ಮ, ಪರಮಾತ್ಮರಿಗೆ ಭೇದವೂ, ಭೋಗ್ಯತ್ವ (ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುವಿಕೆ) ಮತ್ತು ಭೋಕ್ತೃತ್ವ (ಅನುಭವಿಸುವಿಕೆ) ಗಳಿಂದ ಜೀವಾತ್ಮ, ಪ್ರಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಭೇದವೂ ವಿಶದವಾಯಿತು. ಹೀಗೇ 'ಕ್ಷರಂ ಪ್ರಧಾನಮಮೃತಾಕ್ಷರಂ ಹರಃ ಕ್ಷರಾತ್ಮಾನೌ ಈಶತೇ ದೇವ ಏಕಃ' (1.10) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೆಳಗೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ಷರ, ಅಕ್ಷರ, ಈಶರನ್ನು ಮತ್ತೆ ವಿವರಿಸಿದೆ. 'ಪ್ರಧಾನ'ವೆಂಬ ಪ್ರಕೃತಿ ಪ್ರತಿಕ್ಷಣವೂ (ಸತತವಾಗಿ) ಪರಿಣಾಮ (ವಿಕಾರ) ವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ್ಷರ'ವೆನಿಸಿದೆ. ಭೋಕ್ತೃವಾದ ಜೀವ ಅಮೃತ (ಶಾಶ್ವತ) ನಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ವಿಕಾರವಿಲ್ಲದವನಾದ್ದರಿಂದಲೂ 'ಅಕ್ಷರ'ವೆನ್ನಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಚೇತನಕ್ಕೂ, ಜೀವಾತ್ಮನಿಗೂ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ವಿಕಾರ ಮತ್ತು ಅದಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯಿಂದ ಭೇದ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಭೋಕ್ತಾ ಭೋಗ್ಯಂ ಪ್ರೇರಿತಾರಂ ಚ ಮತ್ವಾ ಸರ್ವಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ತ್ರಿವಿಧಂ ಬ್ರಹ್ಮಮೇತತ್' (1.12) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಭೋಕ್ತಾ' ಎಂದು ಚಿತ್ತತ್ವವಾದ ಜೀವಾತ್ಮ, 'ಭೋಗ್ಯಂ' ಎಂದು ಅಚಿತ್ತತ್ವವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ (ಪ್ರಧಾನ) ಹಾಗೂ 'ಪ್ರೇರಿತಾ' ಎಂದು ನಿಯಾಮಕನಾದ ಈಶ್ವರ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ತತ್ವತ್ರಯ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ.

ಮುಂದೆ 'ಅಸ್ಮಾನ್ಮಾಯೀ ಸೃಜತೇ ವಿಶ್ವಮೇತತ್ ತಸ್ಮಿಂಶ್ಚಾನ್ಯಃ ಮಾಯಯಾ ಸನ್ನಿರುದ್ಧಃ' (4.9), 'ಮಾಯಾಂ ತು ಪ್ರಕೃತಿಂ ವಿದ್ಯಾತ್ ಮಾಯಿನಂ ತು ಮಹೇಶ್ವರಂ' (4.10) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಮಾಯೀ' ಎಂದು ಈಶ್ವರನೂ, 'ಮಾಯಾ' ಎಂದು ಅಚಿತ್ತಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯೂ, 'ಅನ್ಯಃ' ಎಂದು ಚಿತ್ ಜೀವನೂ ಆದ ತತ್ವತ್ರಯ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಮಾಯಿಯಾದವನು ಮಾಯೆಯನ್ನು ಉಪಕರಣವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವನು. ಆತನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾದ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ (ಮಾಯಿಗಿಂತ) ಭಿನ್ನನಾದ (ಬೇರೆಯಾದ) ವನು ಮಾಯೆಯೆಂಬ ಕರಣ (ಸಾಧನ) ದಿಂದ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಮಾಯೆಯೆಂಬುದು ಪ್ರಕೃತಿ; ಮಾಯೆಯೆಂಬುದು ಈಶ್ವರನೆಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಈಶ್ವರನು ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂಬ ಉಪಕರಣದಿಂದ ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಜೀವನು ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಸಾಧನದಿಂದ ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಈ ಶ್ರುತಿಯ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರನ ಬಂಧಕತ್ವ, ಜೀವನ ಬಂಧ್ಯತ್ವ (ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾಗುವಿಕೆ) ಮತ್ತು ಪ್ರಕೃತಿಯ ಬಂಧನ ಸಾಧನತ್ವ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತತ್ವತ್ರಯಗಳ ಪ್ರರಸ್ವರ ಭೇದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು.

ಹೀಗೆಯೇ 'ಸ ಕಾರಣಂ ಕರಣಾಧಿಪಾಧಿಪಃ' (6.9) ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಕರಣಂ' ಎಂದು ಅಚಿತ್ ಪರಿಣಾಮಗಳಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. 'ಅಧಿಪಃ' ಎಂದು ಜೀವನೂ, 'ಅಧಿಪಾಧಿಪಃ' ಎಂದು ಈಶ್ವರನೂ ವಿವಕ್ಷಿತರು. ಇಲ್ಲೂ ಚಿದಚಿದೇಶ್ವರರೆಂಬ ತತ್ವತ್ರಯ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಯಿತು. ಹೀಗೆ 'ಪ್ರಧಾನಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ ಪತಿಃ ಗುಣೇಶಃ ಸಂಸಾರ ಮೋಕ್ಷ ಸ್ಥಿತಿ ಬಂಧಹೇತುಃ' (6.16) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಈ ತತ್ವತ್ರಯ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಗುಣೇಶಃ' ಎಂದರೆ ಸತ್ವ, ರಜಸ್, ತಮಸ್ ಎಂಬ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಈಶ, ನಿಯಾಮಕ. ಪ್ರಧಾನ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಅಂದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಜೀವರಿಗೆ, ಪತಿ, ಸ್ವಾಮಿ, ಈಶ್ವರ, ಸಂಸಾರದಿಂದ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ (ಬಿಡುಗಡೆಗೆ) ಮತ್ತು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಇರುವಿಕೆ (ಸ್ಥಿತಿ) ಎಂಬ ಬಂಧನಕ್ಕೆ, ಹೇತುಃ - ಕಾರಣನಾದವನೆಂದರ್ಥ.

ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಜ್ಞಾ ಜ್ಞೌ ದ್ವಾವಜಾವೀಶನೀಶಾವಜಾ ಹ್ಯೇಕಾ ಭೋಕ್ತೃಭೋಗಾರ್ಥಯುಕ್ತಾ' (1.9) 'ಅನೀಶಶ್ಚಾತ್ಮ ಬಧ್ಯತೇ ಭೋಕ್ತೃಭಾವಾತ್' (1.8) ಎಂದು 'ಅಜಾ' ಎನ್ನಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಭೋಗ್ಯತ್ವವೂ 'ಅನೀಶ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜೀವಾತ್ಮನ ಭೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಭೋಕ್ತೃತ್ವದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾಗುವಿಕೆಯೂ ಹೇಳಿದ್ದು 'ಭೋಕ್ತಾ ಭೋಗ್ಯಂ ಪ್ರೇರಿತಾರಂ ಚ ಮತ್ವಾ' (1.12) ಎಂದು ಭೋಕ್ತೃ, ಭೋಗ್ಯ, ಪ್ರೇರಿತೃಗಳಾದ ಚಿದಚಿದೀಶ್ವರರ ಪ್ರತಿಪಾದನದಿಂದ, ಭೋಕ್ತೃವಾದ ಜೀವನು ಭೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವನು; ಈಶ್ವರನು ಅವನನ್ನು ಆ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದು 'ಪ್ರೇರಿತಾರಂ' ಎಂಬ ಪದದ ಸ್ವಾರಸ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತೆ. ಹೀಗೆಯೇ 'ಜ್ಞಾ ಜ್ಞೌ ದ್ವಾವಜಾವೀಶನೀಶೌ' ಮತ್ತು 'ಭೋಕ್ತಾ ಭೋಗ್ಯಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿದಾಗ, ಜೀವಾತ್ಮನು ಈಶ್ವರನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಭೋಗ್ಯರೂಪವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ; ಮತ್ತು ಆ ಅನುಭವದಿಂದ ಬಂಧನಕ್ಕೊಳಗಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಭೋಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಾಕೃತ ವಸ್ತುವಿನ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿಸುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಜೀವಾತ್ಮನ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗುವನೆಂದೇರ್ಪಡುತ್ತೆ. 'ಪ್ರಧಾನ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ' ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸಂಸಾರ ಮೋಕ್ಷಸ್ಥಿತಿ ಬಂಧ ಹೇತುಃ' (6.16) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಜೀವಾತ್ಮನ ಬಂಧನಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವಿಕೆ ಎಂದರಿಯಲಾಗುವುದು. 'ಗುಣೇಶಃ' ಎಂದು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದ 'ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ'ನೆನಿಸಿದ ಪ್ರಕೃತಿಸಹಿತನಾದ ಜೀವನನ್ನು ರಜಸ್ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದಾಗ ಈಶ್ವರ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಬಂಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೂ, ಸತ್ವ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸಿದಾಗ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣನೂ ಆಗುವನು.

ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಈಶ್ವರನ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನನ್ನು ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸುವಿಕೆ ಆ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞ (ಜೀವ) ನಿಂದ ಮಾಡಲಾದ ಕರ್ಮ (ಪುಣ್ಯ, ಪಾಪ ಜನಕವಾದ ಕ್ರಿಯೆ) ಕ್ಕೆ ಫಲ ಕೊಡುವುದೇ ಆಗಿದೆ ಎಂಬಂಶ 'ಗುಣಾನ್ವಯೋ ಯಃ ಫಲಕರ್ಮಕರ್ತಾ ಕೃತಸ್ಯ ತಸ್ಮೈನ ಸ ಚೋಪಭೋಕ್ತಾ | ಸ ವಿಶ್ವರೂಪಃ ತ್ರಿಗುಣಃ ತ್ರಿವರ್ತಾ ಪ್ರಾಣಾಧಿಪಃ ಸಂಚರತಿ ಸ್ವಕರ್ಮಭಿಃ' (5.7) ಮತ್ತು 'ಏಕೋ ದೇವಃ ಸರ್ವಭೂತೇಷು ದೂಢಃ ಸರ್ವಪಾಪಿಣಿ ಸರ್ವಭೂತಾನ್ವರಾತ್ಮಾ ಸಮಾಧ್ಯಕ್ಷಃ ಸರ್ವಭೂತಾಧಿ ವಾಸಃ ಸಾಕ್ಷೀ ಚೇತಾ ಕೇವಲೋ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ' (6.11) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಗುಣಾನ್ವಯಃ - ಸತ್ವ, ರಜಸ್, ತಮಸ್ ಎಂಬ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯಾವ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನು, ಫಲಕರ್ಮಕರ್ತಾ - ಫಲಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದ ಕರ್ಮ (ಕ್ರಿಯೆ) ವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಸ ಚ - ಆ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನೇ, ಕೃತಸ್ಯ - ತಾನು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಗಳ, ತಸ್ಯ ಫಲೋಪಭೋಕ್ತಾ - ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. ಸಃ - ಇಂಥ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನನುಭವಿಸುವ, ಪ್ರಾಣಾಧಿಪಃ - ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಜೀವನು, ಆಯಾ ಕರ್ಮಫಲಕ್ಕೆ ತಕ್ಕಂತೆ ದೇವ, ಮನುಷ್ಯ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿ, ತ್ರಿಗುಣಃ - ಕಾಮ, ಕ್ರೋಧ, ಲೋಭ ಎಂಬ ಮೂರು ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ, ತ್ರಿವರ್ತಾ - ತನ್ನ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗ, ನರಕ ಅಥವಾ ಭೂಲೋಕವನ್ನು ತಲುಪಿಸುವ ಮೂರು ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಸ್ವಕರ್ಮಭಿಃ - ತಾನು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ, ಸಂಚರತಿ - ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತುತ್ತಿರುವನೆಂದು ಮೊದಲ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥ.

ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಕರ್ಮಾಧ್ಯಕ್ಷಃ' ಎಂದು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣ ಇರುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಕರ್ಮದ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವನೆಂದು ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನು ತನ್ನ ಕರ್ಮದಿಂದ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಬದ್ಧನಾಗುವನೆಂದೂ, ಎರಡನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈಶ್ವರ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನಿಗೆ ಕರ್ಮ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈಶ್ವರನು ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗುವಿಕೆ ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ

ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಕ್ಷೇತ್ರಜ್ಞನಾದ ಜೀವನು ಈಶ್ವರನಿಂದ ಸಂಸಾರಸೆರೆಯಲ್ಲಿ ಬಂಧಿಸಲ್ಪಡುವವರಿಂದ ಬಂಧಿಸುವ ಈಶ್ವರನಿಗೂ, ಬದ್ಧನಾಗುವ ಜೀವನಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಬಹಳ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆಯೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು.

'ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ ಸಯುಜಾ ಸಖಾಯಾ ಸಮಾನಂ ವೃಕ್ಷಂ ಪರಿಷಸ್ವಜಾತೇ | ತಯೋರನೃಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದೃಷ್ತಿ ಅನಶ್ನನ್ನೃಃ ಅಭಿಚಾಕಶೀತಿ' (4.6) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಸಮಾನಂ ವೃಕ್ಷಂ' ಎಂದು ಶರೀರ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಿಣತ ಅಚಿತ್ತತ್ವವೂ, 'ದ್ವಾ ಸುಪರ್ಣಾ' ಎಂದು ಜೀವ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರರು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ತತ್ವತ್ರಯ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಜೀವ, ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮವಶ್ಯ, ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಟ್ಟವನೆಂದೂ ಈಶ್ವರ ಅದಿಲ್ಲದವನೆಂದೂ ಜೀವ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರರ ಭೇದ ತಿಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ತಯೋಃ - ಜೀವ ಮತ್ತು ಈಶ್ವರರಲ್ಲಿ, ಅನೃಃ - ಒಬ್ಬನಾದ ಜೀವಾತ್ಮನು, ಪಿಪ್ಪಲಂ - ಸುಖದುಃಖರೂಪವಾದ ಕರ್ಮ ಫಲವನ್ನು, ಸ್ವಾದು - ಭೋಗ್ಯವಾಗಿ, ಅತ್ತಿ - ತಿನ್ನುತ್ತಾನೆ (ಅನುಭವಿಸುವನು)', ಅನೃಃ - ಇತರನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು, ಅನಶ್ನನ್ - ಕರ್ಮಫಲವನ್ನನುಭವಿಸದಿದ್ದು, ಅಭಿಚಾಕಶೀತಿ - ಎಲ್ಲಿಡೇ ಯಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳಗುವನು. ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಮುಂತಾದ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಿಗೂ ತಡೆಯಿಲ್ಲದಿರುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆ ಚಿತ್, ಅಚಿತ್ ಹಾಗೂ ಈಶ್ವರರಿಗೆ ಇರುವ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವನ್ನು ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇದೇ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂದು ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೇ ಈಶ್ವರನಿಗೆ 'ಪರಾಸ್ಯ ಶಕ್ತಿಃ ವಿವಿಧೈವ ಶ್ರೂಯತೇ ಸ್ವಾಭಾವಿಕೇ ಜ್ಞಾನ ಬಲಕ್ರಿಯಾ ಚ' (6.8) ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಸರ್ವಶಕ್ತಿತ್ವ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳೂ, 'ಯ ಈಶೇ'ಸ್ಯ ಜಗತಃ ನಿತ್ಯಮೇವ ನಾನೃಃ ಹೇತುಃ ವಿದ್ಯತ ಈಶನಾಯ' (6.17) ಎಂದು ಸದಾ ನಿರುಪಾಧಿಕವಾದ (ಬೇರೆ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದ) ಈಶ್ವರತ್ವವೂ, 'ಸರ್ವಸ್ಯ ಶರಣಂ ಸುಹೃತ್' (3.17) ಮುಂತಾದ ಕಡೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಿತೈಷಿತ್ವ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಗುಣಗಳೂ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದಲೂ ಜೀವನಿಗೂ, ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

'ನಿತೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ ಚೇತನಃ ಚೇತನಾನಾಂ ಏಕೋ ಬಹೂನಾಂ ಯೋ ವಿದಧಾತಿ ಕಾಮಾನ್' (6.13) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚೇತನರು ಅನೇಕರೆಂದಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವಾತ್ಮರಲ್ಲೂ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದ ಶ್ರುತಿಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ನಿತ್ಯ (ಶಾಶ್ವತ) ರಾದ ಅನೇಕ ಚೇತನರಿಗೆ ಯಾವ ಒಬ್ಬ ನಿತ್ಯ (ಶಾಶ್ವತ) ನಾದ ಚೇತನನು ಇಷ್ಟು ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಹೀಗೇ 'ಅಜಾಮೇಕಾಂ ಲೋಹಿತಶುಕ್ಲಕೃಷ್ಣಾಂ ಬಹಿಃ ಪ್ರಜಾಃ ಸೃಜಮಾನಾಂ ಸರೂಪಾಃ | ಅಜೋ ಹ್ಯೇಕೋ ಜುಷಮಾಣಃ ಅನುಶೇತೇ ಜಹಾತ್ಯೇನಾಂ ಭುಕ್ತಭೋಗಾಂ ಅಜೋ'ನೃಃ' (4.5) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬದ್ಧ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತರೆಂಬ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಜೀವರು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವರು. ಏಕಃ - ಒಬ್ಬ, ಅಜಃ - ನಿತ್ಯನಾದ ಚೇತನನು, ಅಜಾಂ - ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು, ಜುಷಮಾಣಃ - ಸೇವಿಸುವವನಾಗಿ (ಭುಜಿಸುವವನಾಗಿ), ಅನುಶೇತೇ - ಅನುಸರಿಸಿ ಇರುವನು. ಅನೃಃ ಅಜಃ - ಇನ್ನೊಬ್ಬ ನಿತ್ಯನಾದ ಚೇತನನು, ಭುಕ್ತಭೋಗಾಂ - ಅನುಭವಿಸಿದ ಶಬ್ದಾದಿ ವಿಷಯಗಳನ್ನುಳ್ಳ, ಏನಾಂ - ಈ ಅಜೆಯಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು, ಜಹಾತಿ - ಬಿಡುತ್ತಾನೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ 'ಅಜೋ ಹ್ಯೇಕೋ ಜುಷಮಾಣೋ'ನುಶೇತೇ' ಎಂದು ಬದ್ಧನೂ, 'ಜಹಾತ್ಯೇನಾಂ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಮುಕ್ತನೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೇ 'ವೇದಾಹಮೇತಂ ಪುರುಷ ಮಹಾಂತಂ ಆದಿತ್ಯವರ್ಣಂ ತಮಸಃ ಪರಸ್ತಾತ್' (3.8) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ತಮಸಃ ಪರಸ್ತಾತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿ ಮಂಡಲದ ಮೇಲಿರುವ ನಿತ್ಯವಿಭೂತಿಯು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮೇಲ್ಗಡೆ ಯೆಂದು ಅದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಮಂಡಲದ ಉರ್ಧ್ವ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕವಿಶೇಷ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ.

'ಕ್ಷಯಂತಮಸ್ಯ ರಜಸಃ ಪರಾಕೇ' (ತೈ.ಸಂ. 2.2.68) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ ಈಶ್ವರನು ಇಂತಹ ಅಪ್ರಾಕೃತ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಸ್ಯ ರಜಸಃ - ಈ ಪ್ರಕೃತಿ ಮಂಡಲದ, ಪರಾಕೇ - ಮೇಲ್ಗಡೆ, ಕ್ಷಯಂತಂ - ವಾಸಿಸುವವನನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತೋಃ (ತುದಾದಿ ಗಣ) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ಅರ್ಥ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಾಕೃತ ದೇಶವಿಶೇಷವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ 'ತಮಸಃ ಪರಸ್ತಾತ್' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿರುವ ನಿತ್ಯಸೂರಿಗಳೆಂದು 'ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಸದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಸೂರಯಃ' (ತೈ.ಸಂ. 1.3.11) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಬರುವ ಚೇತನ ವಿಶೇಷರೂ ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತಾರೆ. ನಿತ್ಯವಿಭೂತಿಯು 'ಯೋ ವೇದ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ಪರಮೇ ವೈಯಮನ್' (ತೈ.ಉ. 1.14.1), 'ತದಕ್ಷರೇ ಪರಮೇ ವೈಯಮನ್' (ತೈ.ಉ. 2.1.1), 'ಆದಿತ್ಯವರ್ಣಂ ತಮಸಸ್ತು ಪಾರೇ' (ತೈ.ಆ. 3.38) ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ನಿತ್ಯರ 'ವಿಷಯವೂ 'ಯತ್ರ ಪೂರ್ವೇ ಸಾಧ್ಯಾಸ್ಸಂತಿ ದೇವಾಃ' (ತೈ.ಆ. 3.38), 'ಸಾಧ್ಯಾ ಋಷಯಶ್ಚ ಯೇ' (ತೈ.ಆ. 3.35) ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದೆ.

ಹೀಗೆಯೇ 'ಜ್ಞಃ ಕಾಲಕಾಲೋ ಗುಣೇ ಸರ್ವವಿದ್ಯಃ' (6.16) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಾಲವೆಂಬ ತತ್ತ್ವವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕಾಲಕಾಲಃ ಕಾಲಕ್ಕೂ ನಿಯಾಮಕನೆಂದರ್ಥ. 'ಸರ್ವೇ ನಿಮೇಷಾ ಜಜ್ಞಿರೇ ವಿದ್ಯುತಃ ಪುರುಷಾದಧಿ | ಕಲಾ ಮುಹೂರ್ತಾಃ ಕಾಷ್ಠಾಶ್ಚ ಹೋರಾತ್ರಾಶ್ಚ ಸರ್ವಶಃ | ಅರ್ಧಮಾಸಾ ಮಾಸಾ ಋತವಃ ಸಂವತ್ಸರಶ್ಚ ಕಲ್ಪತಾಂ' (ತೈ.ಉ. 2.1.2) ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಕಾಲಕಾರಣತ್ವ ವಿಧಿತವಾಗಿದೆ.

ಇನ್ನು ಜೀವಾತ್ಮನ ಧರ್ಮವಾದ ಚೈತನ್ಯ (ಧರ್ಮಭೂತ ಜ್ಞಾನ) ವೂ 'ಪ್ರಜ್ಞಾ ಚ ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಸ್ತುತಾ ಪುರಾಣೇ' (4.18) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು 'ನ ಹಿ ವಿಜ್ಞಾತುಃ ವಿಜ್ಞಾತೇಃ ವಿಪರಿಲೋಪೋ ವಿದ್ಯತೇ ಅವಿನಾಶಿತತ್ವಾದಾತ್ಮನಃ (ಬೃ.ಉ. 6.3.23-30), 'ಅವಿನಾಶೀ ವಾ ಅರೇಯಮಾತ್ಮಾ ಅನುಚ್ಛಿತ್ತಿಧರ್ಮಾ (ಬೃ.ಉ. 6.5.14) ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಜೀವಾತ್ಮ ಸ್ವರೂಪ-ಭಿನ್ನವಾದ, ಅವನ ಧರ್ಮವಾದ ಜ್ಞಾನವಿರುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟೋಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಚಿದಚಿದೀಶ್ವರ ತತ್ತ್ವತ್ರಯವೂ, ಚಿತ್ ಮತ್ತು ಅಚಿತ್ ತತ್ತ್ವಗಳ ಅವಾಂತರಭೇದಗಳೂ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಸುವುವು.

ಇಲ್ಲಿ 'ಸಾಕ್ಷೀ ಚೇತಾ ಕೇವಲೋ ನಿರ್ಗುಣಶ್ಚ' (6.11) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವು ನಿರ್ಗುಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆಂದೂ 'ಮಾಯಾಂ ತು ಪ್ರಕೃತಿಂ ವಿದ್ಯಾತ್' (4.10), 'ಮಾಯಯಾ ಸನ್ನಿರುದ್ಧಃ' (4.9) ಎಂಬೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆಯೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದೆಂಬ ವಾದಗಳು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವೆಂಬುದು ಆಚಾರ್ಯರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶದವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ವೇದಾಹಮೇತಂ ಪುರುಷಂ ಮಹಾಂತಂ ಆದಿತ್ಯವರ್ಣಂ ತಮಸಃ ಪರಸ್ತಾತ್ | ತಮೇವ ವಿದಿತಾ ಅತಿ ಮೃತ್ಯುಮೇತಿ' (3.8) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಆಯಾ ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈಶ್ವರನ ಜ್ಞಾನ (ವೇದನ - ತಿಳಿಯುವಿಕೆ) ಮೋಕ್ಷೋಪಾಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಉಪಾಯ ಜ್ಞಾನವೂ, ಈಶ್ವರನೂ, ಅವನ ಗುಣಗಳೂ, ತಾತ್ವಿಕ (ಸತ್ಯ) ಗಳೆಂದು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿ 'ನಿರ್ಗುಣ'ವೆಂಬ ಪದದಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ಸರ್ವಶಕ್ತಿತ್ವ, ಸರ್ವಸುಹೃತ್ವ, ಕರ್ಮಫಲಪ್ರದತ್ವ, ಅಕರ್ಮವಶ್ಯತ್ವ, ನಿತ್ಯತ್ವ, ಚೇತನತ್ವ, ಅಪ್ರಾಕೃತದೇಶವರ್ತಿತ್ವ, ಸಂಸಾರಮೋಕ್ಷಸ್ಥಿತಿ ಬಂಧ ಹೇತುತ್ವ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಮಂಗಳ ಗುಣಗಳ ನಿಷೇಧ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಇವೆಲ್ಲವೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಹೇಯ (ತ್ಯಾಜ್ಯ - ಬಿಡತಕ್ಕ) ಗುಣಗಳಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಯುಕ್ತ. ಗುಣಗಳಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಸ್ವಾರಸ್ಯಾರ್ಥವುಳ್ಳ 'ನಿರ್ಗುಣ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ

ಹೇಯಗುಣಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿದರೆ ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿ ಸಂಕುಚಿತವಾಗುವುದೆಂದರೆ, ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದರಿಯಲಾಗದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಶ್ರುತಿಯು ತಾನೇ ತಿಳಿಸಿ, ನಂತರ ಅವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುತ್ತದೆಂಬುದು ಅಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕಗಳೆಂದಿರುವುದೂ ಗಮನಾರ್ಹ. ಈ ರೀತಿ ಆಪಾತ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿ ಸಂಕೋಚ ಸಹ್ಯವಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲದೆ, ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲೂ 'ನಗರದಲ್ಲಿ ಏನು ವಿಶೇಷ' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಾಗಿ 'ಏನೂ ವಿಶೇಷವಿಲ್ಲ' ಎಂದಾಗ ಆಯಾ ಸಂದರ್ಭ / ಪ್ರಕರಣಾನುಸಾರವಾಗಿ 'ವಿಶೇಷ'ವೆಂಬುದು ವಿವಕ್ಷಿತಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದು ಸಾಮಾನ್ಯವೇ. (ಸರ್ವತ್ವಂ ಆಧಿಕಾರಿಕಂ' ಇತ್ಯಾದಿಯಂತೆ). ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶವೆಂದರೆ - ವೇದಾಂತ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಗುಣಶಬ್ದವು ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಸತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲೂ 'ಗುಣಾನನ್ವಯೋ ಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗುಣ ಶಬ್ದವು ಸತ್ವಾದಿಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದರಿಂದ, ಇದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ನಿರ್ಗುಣ ಶಬ್ದವು ಸತ್ವ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲವೆಂದೂ ತಿಳಿಸಬಹುದಾಗಿ, ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳ ನಿಷೇಧ ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಥಾ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಣಾನನ್ವಯನೆಂದು ಜೀವನನ್ನು ಗುಣತ್ರಯಗಳಿಗೆ ವಶ್ಯನೆಂದೂ, ನಿರ್ಗುಣನೆಂದು ಈಶ್ವರನನ್ನು ಗುಣತ್ರಯಗಳಿಗೆ ಒಳಪಡದವನೆಂದೂ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯ (ಭೇದ) ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಚಿದಚಿದೀಶ್ವರ ತತ್ವತ್ರಯವೂ, ಅವುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಭೇದವೂ, ಬ್ರಹ್ಮದ ಅನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಾಕರತ್ವವೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಇದರಂತೆಯೇ 'ತಸ್ಯಾವಯವ ಭೂತೈಸ್ತು ವ್ಯಾಪ್ತಂ ಸರ್ವಮಿದಂ ಜಗತ್' (4.10) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಖಂಡದಲ್ಲಿ ಚಿದಚಿತ್ತಗಳಿಗೂ ಈಶ್ವರನಿಗೂ ಪ್ರಕಾರ (ವಿಶೇಷಣ) ಪ್ರಕಾರಿ (ವಿಶೇಷ್ಯ) ಭಾವವು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ತಸ್ಯ - ಈಶ್ವರನ, ಅವಯವ ಭೂತೈಃ - ಶರೀರ ರೂಪವಾದ ಚೇತನಾಚೇತನಗಳಿಂದ, ಇದಂ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ - ಚಿದಚಿದ್ರೂಪವಾದ ಪೂರ್ಣಪ್ರಪಂಚವೂ, ವ್ಯಾಪ್ತಂ - ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿದೆಯೆಂದರ್ಥ. ಈಶ್ವರನ ಚಿದಚಿಚ್ಛರೀರತ್ವವು ಬೃಹದಾರಣ್ಯಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಲ್ಲಿ 'ಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ತಿಷ್ಠನ್, ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಅಂತರಃ, ಯಂ ಪೃಥಿವೀ ನ ವೇದ, ಯಸ್ಯ ಪೃಥಿವೀ ಶರೀರಂ, ಯಃ ಪೃಥಿವೀ ಅಂತರೋ ಯಮಯತಿ, ಸ ತ ಆತ್ಮಾ ಅಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ' (ಬೃ.ಉ. 5.7.3-23) ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿ ಪೃಥಿವೀ ಮುಂತಾದ ತಮಸ್ ವರೆಗಿನ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳ ಮತ್ತು ಜೀವಾತ್ಮರ ಈಶ್ವರ (ಪರಮಾತ್ಮ) ಶರೀರತ್ವವು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಭ್ಯಾಸ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶರೀರವೆಂಬುದು ಒಬ್ಬ ಚೇತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರಲಾರದ, ವಿಶೇಷಣಭೂತವಾದ ದ್ರವ್ಯವು. ವಿಶೇಷಣವೇ ಪ್ರಕಾರವೆನಿಸುವುದಾಗಿ 'ಅಶೇಷ ಚಿದಚಿತ್ತಪ್ರಕಾರಂ ಬ್ರಹ್ಮೈಕಮೇವ ತತ್ವಂ' ಎಂದು ಆಚಾರ್ಯರ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ತತ್ವ ಸಂಗ್ರಹ ಶ್ರೀ ಸೂಕ್ತಿ (ಎಲ್ಲ ಚಿದಚಿತ್ತಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಕಾರ (ವಿಶೇಷಣ) ವಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮ ಒಂದೇ ತತ್ವ) ಸಮಂಜಸವಾಗಿದೆ.

ಚಿದಚಿಚ್ಛರೀರೀ ಶ್ರಿತನಾರದಾದಿಮಹರ್ಷಿಸಂಘೋ ಮಧುದರ್ಪಹಂತಾ |
ಶಾರೀರಕಾಧೀತ ಸಿತಾಶ್ವಗೀಃಸ್ತುತಃ ಸ ಪ್ರೀಯತಾಂ ವೇದಗಿರೋಭಿಗೋಪ್ತಾ ||

ಶುಭಮಸ್ತು ||